

ПОСТАТІ ГЕТЬМАНІВ УКРАЇНИ ІВАНА МАЗЕПИ ТА ПИЛИПА ОРЛИКА У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ДМИТРА ІВАНОВИЧА ЯВОРНИЦЬКОГО

У статті „Постаті гетьманів України Івана Мазепи та Пилипа Орлика у творчій спадщині Дмитра Івановича Яворницького“ у хронологічному порядку висвітлюються найважливіші праці вченого, у яких він аналізує основні віхи життя і діяльності українських гетьманів. Автор, дослідивши громадську і політичну діяльність гетьманів, критично оцінює погляди вченого.

Видатне місце в історіографії запорозького козацтва належить академікові Дмитру Івановичу Яворницькому (1855-1940), якого вже сучасники вважали Нестором Запорозької Січі, а геніальний живописець І.Ю.Рєпін назвав енциклопедистом козаччини. Саме як історик запорозького козацтва, збирач і зберігач козацьких старожитностей Д.Яворницький відомий широкій громадськості. Водночас він продемонстрував широчінь наукових зацікавлень, вагомим є його внесок у різні галузі вітчизняної гуманітаристики.

З науковою роботою вченого була тісно пов'язана і його культурно-громадська діяльність, що відзначалася масштабністю й змістовністю. Д.Яворницький був добре відомий в Україні та за її межами як неперевершений знавець передусім історії запорозького козацтва і його витвору – Запорозької Січі, що уособлювала вільнолюбні ідеали українського народу. Твори Д.Яворницького відігравали й відіграють сьогодні вагомий роль у формуванні національної свідомості, патріотизму, в оберіганні історичної пам'яті, традицій та мови.

Активна культурно-громадська діяльність Д.Яворницького ґрунтувалася на його світобаченні, творчому кредо, зумовлювалася своєрідністю творчої лабораторії. Уперше в історіографії вчений здійснив комплексне дослідження історії запорозького козацтва. В його працях отримали висвітлення різні аспекти козаччини: політичні та воєнні події, внутрішній устрій, економічне життя, побут, відносини із зовнішнім світом, культура, релігія та духовний світ запорожців. Як зазначив професор М.П.Ковальський, заслугою Д.Яворницького була реалізація нових підходів до вивчення історії запорозького козацтва – прагнення її реконструкції шляхом звернення до середовища козаків, майже в тотожному ареалі їхнього проживання, з урахуванням автентичних природних, кліматичних умов та топонімів поселень запорожців¹.

Творча спадщина Д.Яворницького велика – понад 200 опублікованих праць з історії, археології, етнографії, фольклористики, лексикографії, археографії, архівознавства, музейної справи, спеціальних історичних дисциплін, мистецтвознавства, пам'яткознавства, краєзнавства, а також художні твори – прозові й поетичні². Окреме місце у творчій спадщині видатного дослідника посідають розвідки про персоналії доби козаччини, матеріал яких склав свого роду протограф для певних розділів пізніших його фундаментальних праць. Серед

© Алексахкіна Людмила Леонідівна - аспірантка Черкаського національного університету ім. Б.Хмельницького

розмаїття представлених у них постатей козацьких ватажків протягом усього творчого шляху дослідником особлива увага приділялася гетьманам Богдану Хмельницькому, Іванові Мазепі і Пилипу Орлику, а також кошовим отаманам Іванові Сірку і Петру Калнишевському³. У контексті такого загального, дещо популярного уявлення він намагався визначити місце і роль гетьманів Івана Мазепи та Пилипа Орлика в історії України, дати оцінку їх діяльності⁴.

Доба Мазепи – це часи відродження України – політичного, економічного, культурного розвитку після Руїни, що знищила великі плани Хмельницького, Виговського і Дорошенка, обмежила Українську державу тереном Лівобережжя, поставила гетьманську владу віч-на-віч із зростаючою силою старшинської аристократії й залишила Україну на поталу Москві.

Постать гетьмана Івана Мазепи впродовж двохсот років приковувала та приковує до себе увагу вітчизняних історіографів, адже його особа на небосхилі української історії чи не найвидатніша, а водночас і найсуперечливіша. Історичні дослідження про гетьмана Івана Мазепу багаті. Про нього найбільше серед інших українських історичних персонажів знає світова література.

Історики ХХ століття, передусім загальна українська політична думка, оцінюють гетьмана Івана Мазепу та його значення для визвольної боротьби через його участь у антимосковській коаліції проти царя Петра І. Думка сучасників гетьмана представляла його далеко не в такому світлі, в якому він постає сьогодні перед українською нацією та перед судом історії. В той же час гетьман України Пилип Орлик, незважаючи на значну різницю у віці, був однією з найбільш близьких до Івана Мазепи осіб серед козацької старшини, його соратником і продовжувачем. Тож аналіз постатей гетьманів Івана Мазепи і Пилипа Орлика на тлі доби, оцінку ролі їх в історії України знаходимо в працях відомих українських істориків М.С.Грушевського, М.І.Костомарова, Д.І.Дорошенка, В.М.Липинського⁵.

Значне місце посідають образи цих двох гетьманів України і серед широкого загалу праць Д.І.Яворницького. Особливо важливим для вченого є об'єктивно оцінити постаті гетьманів, що всіляко перекручувалися царськими монархічними ідеологами, фальсифікувалися на угоду пануючій системі⁶. Оцінка постатей Івана Мазепи і Пилипа Орлика Д.Яворницьким зустрічається у працях: «Історія запорізьких козаків» в 3-х томах, «Іван Дмитрович Сірко, славний кошовий отаман війська запорозького низових козаків», «Запорожжя в залишках старовини і переказах народу», «Сборник материалов по истории запорожских казаков», «Вольности запорожских казаков», «По следам запорожцев», «Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний»; поодинокі згадки про Івана Мазепу трапляються і в численних листах та спогадах, адресованих Д.Яворницькому. Образ гетьмана України Пилипа Орлика найважливіше в широкому масштабі представлено вченим в тритомній праці «Історія запорізьких козаків»².

Коротко в хронологічному порядку переглянемо найважливіші праці Д.Яворницького, в яких він аналізує віхи життя і діяльності гетьманів Івана Мазепи та Пилипа Орлика.

Провідне місце у творчій спадщині вченого посідають передусім тритомна «Історія запорізьких козаків», що по праву вважається енциклопедією запорозького козацтва, та двотомна народознавча книга «Запорожжя в залишках старовини і переказах народу». Саме в праці «Історія запорізьких козаків» в 3-х томах Д.Яворницький повною мірою розкриває портрет гетьмана України Івана Мазепи на тлі його доби. Аналізуючи громадську і політичну діяльність гетьмана, вчений певною мірою засуджує, а в деяких випадках і виправдовує вчинки Мазепи, шукаючи відповіді на запитання, поставлені історією. Саме в третьому томі праці Д.Яворницький критично розглядає різні види і періоди діяльності Івана Мазепи⁷.

Неоднозначно оцінюється гетьман як людина: «натура досить складна й тому труднодоступна для розуміння». В його характері, відзначив Д.Яворницький,

поєднувалися риси приватної людини й українського суспільно-громадського діяча, який бажав бачити свою батьківщину незалежною в політичному відношенні^{8,9,10}.

Критично оцінюючи обрання гетьманом України Івана Мазепи, Д.Яворницький у своїй монографії зауважує: «... марні були старання запорожців: Мазепа не міг бути справді національним діячем. Не міг бути тому, що за вихованням і за поглядами він був більше поляком, ніж українцем і його натурі відразливі були всі простонародні прагнення і традиції українців. Але приховуючи до часу свої справжні інстинкти, Мазепа, будучи спритною, вихованою і високоосвіченою людиною, чудово підлаштовувався під тон Москви й прагнув видавати себе за поборника великоросійських інтересів і монархістських основ на Україні... Тому він не знав справжнього духу українців, і в цьому його найголовніша помилка: звернути масу з уторованого нею історичного шляху не можуть навіть геніальні люди, не кажучи вже про людей посереднього розуму й здібностей... Російські царі безумовно вірили у щирість Мазепи і подавали в його руки усі засоби (російські війська і наймані компанійські полки) для захисту від його злочинців і уявних ворогів Великої Росії. Отже, Мазепа, прикриваючись силою і правом, наданим йому Московією, виступив проти прагнення нижчого класу людей України і водночас проти маси Запорізького Війська. Але українська маса й маса Запорізького Війська, розуміючи справжні прагнення Мазепи, усіма засобами опиралися йому, і ця боротьба, то посилюючись, то слабшаючи, залежно від часу й обставин, тривала протягом двадцяти років (1687-1708) і становила суть стосунків між Мазепою і Запорізьким Кошем»⁹.

Д.Яворницький не виправдовує довгу співпрацю Івана Мазепи з московським царем, але віддає належне гетьманові тільки у меценатстві. Він вважає, що не Іван Мазепа був ініціатором зміни політики щодо Москви, а до неї його примусила козацька старшина. Тому гетьман не був улюбленцем народу і мусив себе охороняти найманним військом з чужинців, сердюками.

Гетьманування Мазепи припадало на дуже складні часи, коли Україна стала тереном військових дій, а козацька армія – авангардом у походах проти Туреччини. Москва і Польща, ще раз підтвердивши андрусівський договір про поділ України між собою у так званому Вічному мирі (1686), намагалися використати козаків – кожна для своїх цілей: Москва, прагнучи домогтися виходу до Чорного моря, мусила знищити кримських татар, а Польща, втративши частину Побережжя й Поділля за Бучацьким договором (1672), намагалася повернути втрачені землі. Війна Росії з Туреччиною шкодила торговельним зв'язкам з Кримом і чорноморськими країнами, що позначилося на господарстві України. У такій ситуації, точніше у таких умовах, перед Іваном Мазепою стояв вибір: або залишитися вічною «колонією» Росії, або за допомогою сильного союзника почати нову сторінку розбудови української державності⁵.

Характеризуючи перехід гетьмана Івана Мазепи на бік шведського короля, Д.Яворницький, з одного боку, виражає негативне ставлення до його вчинку, а з іншого, частково виправдовує його важливий крок, наводячи переконливі аргументи. Поразка російських військ у боротьбі зі шведським королем наштовхнула в котрий раз гетьмана на такий важливий крок, як перехід на бік Швеції. Переорієнтацію політичних інтересів гетьмана вчений констатує в праці таким чином: «Бачив Мазепа й те, якими сумними були успіхи російського царя при першому зіткненні його під Нарвою з шведським королем. Він, врешті, добре знав і те, яким був шведський король і якою була його слава полководця. І старий гетьман поринув у роздуми з приводу майбутнього України: як зберегти йому Україну на випадок поразки російського царя від шведського короля? А така поразка була неминучою. Для цього потрібно наперед зайти в таємні стосунки з шведським королем. Тоді тільки й саме через шведського короля можна домогтися для України незалежних прав. І Мазепа зважився на такий страшний крок... Тому немає підстав погоджуватися з думкою тих істориків, котрі характеризують

Мазепу тільки як страхітливого егоїста й ненаситного честолюбця, який задля особистої користі й інтересів цілковито забував про становище керованого ним народу й майбутнє батьківщини»⁹.

Більшість українських істориків, а за ними й українська свідомо громадськість брали в Івана Мазепи лише останній його політичний акт – розірвання з Московією і союз з Швецією. Натомість Д.Яворницький оцінював увесь період гетьманування Івана Мазепи, вважаючи, що його дії до 1708 р., прислужування московському цареві перекреслили успіх нової орієнтації. Народ і навіть велика частина провідної верстви не були підготовлені до радикальної зміни української політики, а страх перед російськими репресіями позбавив гетьмана народної підтримки, що й довело до катастрофи під Полтавою: «В Україну увійшов з полками шведський король Карл XII. На бік шведського короля відкрито перейшов гетьман Мазепа. І тут для запорожців настав щасливий час, коли вони могли відкрито висловити всю свою ненависть до Москви. І що ж? Запорожці зовсім не відразу й зовсім не всі пішли на заклик гетьмана й короля... І якби не щедрі обіцянки Карла XII, не подарунки з боку Мазепи, не наполегливість Гордієнка, то навряд чи запорізьке товариство в загальній масі зважилось би на війну з російським царем»⁹.

Саме в душі прагматика і в той же час романтика характеризує постать гетьмана України Івана Мазепи Д.Яворницький в тритомній праці «Історія запорізьких козаків».

В історичній монографії «Іван Дмитрович Сірко, славний кошовий отаман війська запорозького низових козаків» Д.Яворницький звертає увагу на стосунки кошового отаман Івана Сірка з гетьманом Іваном Мазепою. Він зазначає, що коли: «Дізнавшись з листів та розповідей невільників, куди й навіщо їхав Мазепа, запорожці до того були обурені, що вирішили тут же його порішити. Але за Мазепу заступився Сірко і старі козацькі отамани: «Панове браття, просимо вас, не убивайте цього чоловіка, може, він нам і вітчизні нашій колись знадобиться». Запорожці послухались, і Мазепа був порятований»¹¹.

Епізодично і дещо уривчасто згадується Іван Мазепа Д.Яворницьким в історичній монографії «Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний», «Сборнику матеріалов по истории запорожских казаков» та в працях «Вольности запорожских казаков» і «По следам запорожцев».

Творча спадщина Д.Яворницького, особливо епістолярна, свідчить про те, якого значення надавали прогресивні українські історики, письменники, лідери національно-визвольного руху історії запорозького козацтва і окремим козацьким ватажкам як каталізатору фактору у формуванні історичних уявлень народу, у пробудженні його історичної пам'яті, формуванні самосвідомості.

О.Бородай, Б.Грінченко, Є.Чикаленко та ін. у листах до Д.Яворницького неодноразово наголошували на актуальності творення саме Д.Яворницьким белетристичних книг з історії запорозького козацтва, «які захоплять читача і вернуть його до бажання ґрунтовніше познайомитись з минулим України, її історією».

«Наша українська історія, - зазначав Г.Доброскок, - від Богдана до Мазепи, має великий інтерес задля сучасного стану, і всяка белетристична детально намальована річ має в наші часи велику вартість...». Саме вираз «Українська історія – від Богдана до Мазепи...» частенько любляв повторювати Д.Яворницький, який вважав, що запорозьке козацтво в своїй історії мало першого гетьмана Богдана Хмельницького, а останнім козацьким ватажком в українській історії був гетьман Іван Мазепа^{12,13}.

У книзі спогадів «Таромські зошити» Михайла Лояна, українського письменника, громадського діяча, краєзнавця і вчителя з Дніпропетровщини, а також близького знайомого Д.Яворницького, згадується історія про особисте життя гетьмана Івана Мазепи: «Одного разу при зустрічі я обмовився, що вчився в другокласній школі в Романковому. Яворницький зацікавився й переповів мені таку сумну історію. Гетьман Мазепа мріяв одружитися з Мотрею Кочубей, але то

був би великий гріх, бо дівчина – його хрещена донька. Після того, як Кочубей, її батько, був страчений, дівчина збожеволіла й жила у монастирі. Іноді, як приходила до пам'яті, то начебто приїздила до своєї тітки в Романкове. Під час одних відвідин Мотря вмерла, її поховали в Романковому, на горі, недалеко від старовинного цвинтаря. Могила була добре помітна в часи існування другокласної церковнопарафіяльної школи (1903-1905 рр.), бо знаходилася недалеко від шкільної садиби (тепер на цьому місці Дніпродзержинське море, яке поховало під своїми водами багато безцінного). Дмитро Іванович планував розшуки для перевірки цих даних, бо вважалося, що Мотря Кочубей похована в Полтаві, але цьому перешкодили якісь обставини»¹⁴.

У дусі історика-романтика Д.Яворницький, перш ніж оцінити діяльність Пилипа Орлика, акцентує увагу на рисах характеру гетьмана, що відіграло важливу роль в його житті і гетьмануванні. Пилип Орлик, як вважає вчений, не лише був утаємничений у всі справи і задуми Івана Мазепи, але й став достойним продовжувачем його справи. До своєї місії він ставився на найвищому рівні свідомого патріотизму й жертвності. Як свідчення вищезазначеного Д.Яворницький констатує такий факт: «...коли по смерті Івана Мазепи виникло питання про його спадкоємця на гетьманській посаді, то було запропоновано дві кандидатури – племінника гетьмана А.Войнаровського і Пилипа Орлика. Однак перший відмовився від гетьманства і пов'язаних з ним відповідальності і ризику, вирішивши за краще задовольнитись успадкуванням багатств свого дядька. Пилип Орлик прийняв на себе небезпечну місію очолити козаків на вигнанні, хоча й усвідомлював, що вона не гарантує йому не лише багатства, а й особистої безпеки»¹⁵. Ось так описує Д.Яворницький обрання нового гетьмана: «1710 року, квітня 5 дня, вже після смерті Мазепи, під містом Бендерами у присутності кошового отамана Костянтина Гордієнка, генерального українського писаря Пилипа Орлика й послів від Запорізького Війська, «при Дніпрі зростаючого», відбулася велика козацька рада. На тій раді запорізькі й українські козаки визнали вищим протектором усього козацького війська шведського короля Карла XII, а генерального писаря при колишньому гетьманові Мазепі Пилипа Орлика оголосили гетьманом усієї України. При обранні нового гетьмана запорожці уклали з ним умови щодо подальшої долі України й Запоріжжя. Хоч умови цього договору між запорожцями й українським гетьманом і не були потім виконані...»⁹.

Характеризуючи перехід запорозьких козаків від Туреччини до Москви, вмовляння і застереження запорожців Пилипом Орликом не покидати «ненависних їм татар», Д.Яворницький з внутрішнім переживанням описує цей недалекоглядний крок так: «Даремно писав після того запорожцям гетьман Пилип Орлик, нагадуючи про страшні події в Чортомлицькій Січі, «когда Москва звабивши прелестным ласки царской уверенем старшину войсковую и товариство до присяги, утинала им в таборі головы»; даремно остерігав він запорожців щодо справжніх замірів Москви, котра «видаючи на себе отъусюль войну тяжкую и небезпечную, гладит, льстит, золотыя горы обещает, жалованьем грошовым потішаєт и всякими вольностями уверняет», щоб згодом, після закінчення війни, забрати до рук і згубити Військо Запорізьке. Запорожці твердо вирішили покинути ненависних їм татар і всі листи гетьмана відсилали своєму найближчому покровителю, київському генерал-губернатору графу Вейсбаху»⁹.

Поряд з цим Д.Яворницький звертає увагу на наміри Пилипа Орлика, хоча й невдалі, щодо вибору союзника для України і зазначає: «Перебуваючи у Швеції, Орлик докладав усіх своїх сил, аби скласти союз європейських держав на чолі із Швецією проти Росії... Даремно Пилип Орлик, прагнучи визволити Україну «від ярма московського», покладав свої надії на Швецію. Доки жив Карл XII, Орлик міг, у крайньому випадку мріяти про те, що шведський король скоро чи нескоро організує коаліцію західноєвропейських держав і, очоливши таку коаліцію, поконеє силу гордого зі своїх успіхів російського царя. Але Карл XII несподівано загинув від кулі невідомого лиходія, і тоді все значення Швеції в очах Орлика зникло». В

той же час вчений відзначає швидко зміну зовнішньополітичної орієнтації гетьмана і сподівання все ж таки підняти національно-український прапор для позбавлення від московського ярма України: «В той час, як запорожці безповоротно покинули ненависні їм володіння кримського хана, так званий гетьман українських козаків Пилип Орлик усе ще намагався схилити їх до Криму й відвернути від Росії. Давно чекав Пилип Орлик сприятливої нагоди, щоб вийти на історичну сцену, взяти в руки національно-український прапор і позбавити свою батьківщину від ненависного йому московського ярма»¹⁵.

У 1710 році Пилип Орлик, намагаючись завоювати собі підтримку, складає «Пакти й Конституції прав і вольностей Війська Запорізького», укладає зі старшиною та запорожцями угоду – документ, який пізніше дістав назву Конституція Пилипа Орлика – так звана Бендерська Конституція, яку вважають першою українською Конституцією. Нею він зобов'язувався обмежити гетьманські прерогативи, зменшити соціальну експлуатацію, зберегти особливий статус запорожців і боротися за політичне і церковне відокремлення України від Росії у випадку, якщо він здобуде владу в Україні. Як відзначає Д.Яворницький, створення цих документів вважається саме по собі значною заслугою Пилипа Орлика, в історії України⁹.

Оцінюючи портрет Пилипа Орлика, Д.Яворницький акцентує увагу і на культурницькій діяльності гетьмана в Україні, особливо в сфері релігії: «...й новий гетьман Пилип Орлик зобов'язувався дбати і твердо настоювати на тому, щоб «никакое иновірие в Малую Росію ни от кого не было впроважено», щоб на Україні ніколи не дозволялося жити іновірцям, особливо «зловірію жидовському» і щоб «віра єдина, восточнаго исповідання, за помноженієм хвали божіей, церквей святих цвічення в науках вызволених, яко крин в терні, меж окрестними иновірными панствами, процвітала»⁹.

І наостанок, Д.Яворницький у своїй праці переосмисливши вир подій, які припали на період життя і діяльності гетьмана України Пилипа Орлика, порівнює його з «міністром державного майна якогось невеликого західноєвропейського князівства»¹⁵, а як особистість і політика характеризує його так: «Ох і невгамовним (так означив його вдачу Д.Яворницький) був Пилип Орлик! Гетьман у екзилі (він та його одноступці стали першими українськими політичними вигнанцями), з яким уряд Російської імперії заборонив старшинам листуватися, навіть видав розпорядження арештовувати українців, запідозрених у зв'язках з Пилипом Орликом... Молодий гетьман був людиною освіченою і талановитою, здібним дипломатом, організатором, хорошим письменником та непересічним політичним мислителем. По собі Пилип Орлик залишив велику писемну спадщину – великий за об'ємом «Діаріуш», листи до можновладців тогочасної Європи, договори, декларації, книжечки, одна з яких присвячена Іванові Мазепі і т.п. Однак головною працею, яка обезсмертила його ім'я є безумовно Конституція Пилипа Орлика...він писав польською мовою, частина його листів писана латинською, шведською, французькою мовами»⁹.

Таким чином, Дмитро Іванович Яворницький є яскравим прикладом самовідданого служіння історичній науці, беззастережної відданості рідній минувшині. Це був діяльний історик: патріот, який не на словах, а на ділі зробив усе від нього залежне для відродження історичної пам'яті про запорозьке козацтво, науковець, який проявив себе практично в усіх напрямках козакознавства. Він залишив величезну наукову спадщину, яка більшою мірою й по сьогодні не є належним чином введена до наукового обігу¹⁵. Саме українська історіографія в особі Дмитра Яворницького представляє гетьманів України Івана Мазепу і Пилипа Орлика визначними постатями козацької доби, які після «руїни» започаткували новий період, коли Україна виступила з новими, своєрідними вартостями в культурному, церковному, економічному, політичному житті. В працях Д.Яворницького Іван Мазепа, Пилип Орлик та їхні соратники висунули яскравий ідеал незалежної України. Для майбутніх поколінь цього вистачало, щоб

виготворити культ Мазепи, навіть коли це сталося наприкінці життя гетьмана, всупереч його попередній діяльності, і навіть коли велика спроба не завершилася успіхом.

1. Абросимова С.В., Д.І. Яворницький: творча спадщина вченого в культурно-громадському контексті кінця ХІХ – початку ХХ століття / Наддніпрянська Україна: Історичні процеси: Збірник наукових праць. – 2003. – Вип. №2. – С.106-122.
2. Абросимова С.В., Енциклопедист козащини // Український історичний журнал. – 2005. – №4. – С.4-46.
3. Верменич Я.В.. «Запорозькі вольності» під пером Д.Яворницького: до оцінок історіографічної спадщини / Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості. Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 1997. – 376с.
4. Жуковський А.. Гетьман Іван Мазепа в оцінці Грушевського // Український історичний журнал. – 1998. – №6. – С.134-144.
5. Костилова Н.. Гетьман Іван Мазепа та його доба в працях Теодора Мацьківа / Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2001. – Т.6. – С.136-140.
6. Федак С.. Великий син козацької України (До 150-річчя від дня народження Д.І. Яворницького // Рідна Україна. – 2005, 25 листопада.
7. Абросимова С.В.. Нестор Запорізької Січі (До 150 річчя від дня народження Д.І. Яворницького) // Вісник НАНУ. – 2005. – №5. – С.40-55.
8. Абросимова С.В.. Д.Яворницький (До 150-річчя від дня народження) // Історія України. – 2006. – №2. – С.12-15.
9. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. В 3-х томах. – Львів: Світ, 1992.
10. Коляда І., Куриленко О., Мельничук І., Д.І. Яворницький про гетьманів та козацьких ватажків України // Історія в школі. – 2005. – №10. – С.20-25.
11. Яворницький Д.І. Іван Дмитрович Сірко, славний отаман війська запорозьких низових козаків. – Дніпропетровськ: Промінь, 1990. – 190с.
12. Абросимова С.В.. Запорозьке козацтво в культурно-історичній традиції українського народу (За матеріалами епістолярної спадщини Д.Яворницького) / Історія: Збірник тез та повідомлень. ІІІ Міжнародний конгрес українців. – 1996. – Ч.2. – С. 101-107.
13. Абросимова С.В., Мицик Ю.А.. З листів українських письменників і вчених до Яворницького // Кур'єр Кривбасу. – 1997. – № 69-70. – С. 87-98.
14. Шевцова З.. Життя для людей // Берегиня. – 2007. – №3. – С.83-91.
15. Філіппова І.. Найперша хвиля української політеміграції // Персонал плюс. – 2006. – №22 (6 червня). – С. 31-33.
16. Шубравська М.М. Д.І.Яворницький. Життя, фольклористично-етнографічна діяльність. – К.: Наукова думка, 1972. – 253с.

В статтє „Личности гетманов Украины Ивана Мазепы и Пилипа Орлика в творческом наследии Дмитрия Ивановича Яворницкого“ в хронологическом порядке освещаются важнейшие труды ученого, в которых он анализирует основные вехи жизни и деятельности украинских гетманов. Автор, исследовав гражданскую и политическую деятельность гетманов, критически оценивает взгляды ученого.

The article „The Figures of Ukrainian Hetmans Ivan Mazepa and Pylyp Orlyk in Creative Heritage of Yavornytskyi Dmytro Ivanovych“ describes the most important works by Yavornytskyi in chronological order. In these works the author analyzes the milestones of life and activity of getmans Ivan Mazepa and Pylyp Orlyk. The author critically estimates the scientist by investigating public and political activity of the hetmans.